

ДВА ПЕЧАТА НА НАСТОЯТЕЛСТВОТО НА БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКВА “СВ. СТЕФАН” В ЦАРИГРАД

Цветя Райчевска

Неотдавна в НИМ постъпиха два печата¹ на настоятелството на българската църква в Цариград, които допълват колекцията от институционални печати, използвани от цариградските българи през втората половина на 19 век и първото десетилетие на 20 в. – период на невиждан дотогава духовен подем.

Описание на печатите:

1. Бронзово тяло, с размери 3,2 x 2,1 см и височина 3,4 см (НИМ, инв. н. 47421; Фиг. 1, 1а). Ажурна бронзова дръжка,

прикрепена към тялото на печата чрез шарнир. Овално печатно поле, в което чрез две гравирани концентрични линии – едната по самата периферия, а другата в средата, се отделят две писмени полета. Във външния овален пояс, разделен на две половини с две 5-лъчеви звездички, е гравиран следният надпис на арабица: “Istanbul Bulgar cemaati re’isi”, който в превод гласи: “Глава на българската община [в] Истанбул”. В централното поле е годината, когато е учредена длъжността (а по-вероятно самата община) – 1849. Необичайното в случая е, че годината е

Фиг. 1а. Печат на председателя на бълг. община от 1849 г.
(Сн. Р. Колев)

Фиг. 1. Печат на председателя на бълг. община от 1849 г. (Хартиен отпечатък)

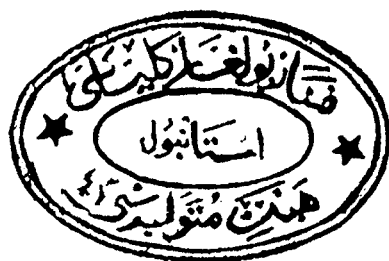
записана на арабица, макар че е изчислена по християнското летоброене, а не по хиджра, каквото е официалното изискване. Поради този факт предполагам, че тук става въпрос по-скоро за вътре-общностно предназначение на печата. Засега не съм успяла да открия негов хартиен отпечатък.

2. Бронзово тяло, с размери 3,8 x 2,5 см и височина 2,2 см (НИМ, инв. н. 47422; Фиг. 2, 2а). Дървената дръжка, която е била прикрепена към тялото на печата чрез конусовиден метален щифт е загубена. По форма печатът прилича на предходния – и неговото печатно щитче е овално и разделено на две писмени полета – център и периферия, чрез две релефни концентрични линии. Във външното поле по периферията, отново в релеф, е гравирани надпис на арабица, разделен на две части с две 5-лъчеви звездички: “**Fanar Bulgar klisesi heyeti mütevellisi**”,

а в централното поле “**Istanbul**”. В превод надписът гласи “Управител на настоятелството на българската църква [във] Фенер, Истанбул”.

В Османската империя използването на печата (mühür) като легитимиращ символ е било широко разпространено. Печатите били полагани върху червен восък или върху хартия и тогава се използвало специално мастило, примесено със слюнка². Те се изработвали в ателиета, чиято продукция се увеличила особено много през периода на реформите (Танзимата), започнал с отмяната на спахийската институция през 1834 г. Тъй като след тази реформа общините вече не били управлявани от спахии, а от избрани от тях кметове (muhtar) със свои собствени печати³, търсенето на услугите на ателиетата нараснало⁴. По-късно, през 1864 г. и 1970 г., новоприетите закони за уредба и управление на областите (вилаетите) уточнили

Фиг. 2. Печат на председателя на църк. настоятелство на “Св. Стефан”.

Фиг. 2а. Печат на председателя на църк. настоятелство на “Св. Стефан” (сн. Р. Колев)

окончателно статута на общинските органи в административната структура на османската империя⁵. При тази нова уредба институционалните печати придобили голяма важност – чрез тях отделните български еснафски, търговски, просветни, граждански и религиозни сдружения легитимирани пред официалната османска администрация обществената и стопанската си дейност. Както казва Раковски, многобройните занаятчии, организирани в еснафи, били **“припознати чрез печати, дадени им от Отоманското правителство, носящи знак общества им”**⁶. Образци от общинските печати, подобно на печатите на заемащите високопоставени длъжности се пазели в Цариград, за да бъдат сверявани при необходимост. За съжаление не ми е известно доколко наредбата за избор на членове на вилаетските учреждения от 1867 г. е третирила материята за печатите. Имайки предвид съвременния механизъм за избор на легализиращ представителен печат, допускам, че идеята или по-точно идейният проект за печата произхождал от съответната институция, която влагала определен символен подтекст в избрания рисунък. Същевременно печатът трябва да отговаря на някои общи изисквания за формата, големината и разположението на легитимиращия надпис, за да бъде **“припознат”** от турската администрация като представителен печат на дадената институция. Според наблюденията ми върху документалните образци от многобройните официални печати на българските граждански и религиозни общини от втората половина на 19 в. те са кръгли, с надпис на български по периферията на щитчето и на арабица в средата, като писмените полета са разграничени с две концентрични линии. Обозначени са името на съответната общност, селището и годината. При училищните, занаятчийските или църковните печати почти винаги в средата има и характерно за дейността на

институцията изображение. Така в рамките на задължителното изискване била проявявана свобода на символния израз, което удовлетворявало специфични нагласи в дадената общност (Фиг. 3).

Фиг. 3. Печат на бълг. църковна община в Солун (по Й. Иванов).

Да се върнем към двата печата, притежание на НИМ. По-старият от тях, този от 1849 г., е печатът на председателя на българската цариградска община, докато вторият – на председателя на църковното настоятелство на църквата **“Св. Стефан”** в квартал Фенер, Цариград. Те и двата са свързани с различни етапи от живота на цариградската българска община, чиято дейност в разглеждания период била насочена към задоволяване потребността на живеещите в големия град българи да се черкуват в собствена църква и да извършват богослужение на български език.

На този първи етап гражданският и религиозен характер на общността били неразделими. Затова председателят на българската община, конституирана през 1849 г., както се вижда от първия печат, е бил всъщност председателят на временното настоятелство, излъчено на събрание през август 1849 г. във връзка със строежа на собствена българска църква. Едва по-късно можем вече да говорим за църковно настоятелство в смисъла, който се влага днес и с който е свързан вторият, по-късен печат. На този, по-късен етап,

българската гражданска община имала статут, уточнен със законови актове от 1864 г. и 1970 г. Официалните ѝ прерогативи били доста по-широки в сравнение с тези на църковното настоятелство, тъй като представлявала правата на всички българи, упоменати в реформаторските актове на Високата порта. След прогласените с Гюлханския хатишериф от 1839 г. религиозни свободи, народната воля се насочила към построяването на българска църква в Цариград⁷. Желанието си българите изразявали настойчиво в свои прошения до Високата порта и до Патриаршията. Докато турското правителство споделяло справедливостта на искането, Патриаршията започнала да протака осъществяването му⁸. На **24 септември 1849 г.** се получил ферманът, с който се разрешавало построяването на български храм върху имот във Фенер, на брега на Златния рог, дарен от княз Стефан Богориди.

Двата печата са свързани с **изборното настоятелство**, чието учредяване се изисквало от закона като страна и представителство на българите пред османската администрация и за управляването на дарения църковен имот. Настоятелството било избрано от свикания на 17 август 1849 г. втори събор на цариградските българи. То се състояло от председател и 6 члена според условието на дарението. Основната му задача била да организира строежа на църквата във Фенер. Князът отказал да приеме председателската длъжност и предложил Тома Стефанов за свой наместник. Останалите настоятели били:

1. Яни бахчован баши (т.е. първомайстор на градинарския еснаф)
2. Спас екмекчи баши (т.е. първомайстор на хлебарския еснаф)
3. Яни каймакчи (от еснафа на каймакчиите)

4. Господин ескеджи (от еснафа на ботушарите)

5. Иван Бозвели, тютюнджи

6. Николчо Сапунов

Още на следващия ден (18 август) ентузиазираните българи започнали да събарят “конаците и гевгирите” на подарения имот, където до построяването на новата църква било решено да се направи временен параклис “Св. Стефан”. Наличните пари се оказали съвсем недостатъчни и настоятелството решило да се започне събиране на още средства за строежа. Н. Сапунов, упълномощен от българската община да движи работите при изпълнението на този замисъл, ни съобщава: “Написах един **печат**, що го гледаш... (*оставено празно място за да бъде поставен печатът, който за съжаление липсва) **в името на Св. Стефан** и направих го **на 5 части** и още един **печат малък**. И тъй почнахме да вземаме пари с лихва и делото да водиме”⁹. Първият печат по-нататък се споменава като **Великий печат** и е от типа на т. н. **многоделни печати**. Печатащото поле на този вид печати било разделено на няколко части, които се държали от различни членове на настоятелството и когато трябвало да се постави такъв печат, частите се събирали и прикрепяли в дръжката (Фиг. 4). Чрез този механизъм се осигурявал контрол върху финансови-

Фиг. 4. Печат на бълг. духовно управление в Щип (по Й. Иванов)

те и други операции, извършвани от името на църквата. Всяка от четирите части, от които се състоял официалният, “**великият**” печат на старата дървена църква и дръжката се пазели от следните лица:

1. Хр. П. Тъпчилещов
2. Христо Гешов
3. Яни бахчован баши
4. Спас екмекчи баши

5. Дръжката на печата се пазела в касата на църквата¹⁰.

Малият печат, за който говори Сапунов, най-вероятно се е ползвал от председателя на избраното през август 1849 г. настоятелство, който можел да го поставя върху документи с нефинансов характер и необвързващи църквата със задължения, както се вижда от по-късния устройствен устав на общината. Известен е един странен отпечатък от 1849 г., който с много голяма вероятност можем да считаме, че е т. н. **малият печат**. (Фиг. 5)¹¹. Той не е многоделен и в страничния банд е изписан месецът “аугосъ”, което нарушава обичайната практика, но пък директно го свързва с важното събрание от август 1849 г., подобно на първия печат от НИМ.

Фиг. 5. Печат на бълг. църква от 1849 г.
(по Възвъзова-Каратеодорова)

На **9 октомври 1849 г.** църквата (или по-скоро параклисиът) “Св. Стефан” била тържествено осветена. Скоро след това се свикало ново събрание на цариградските

българи (декември 1849 г.), което избрало **първото черковно настоятелство, наречено община**. То се състояло от 17 души представители на еснафите – 5 членове и 12 помощници¹². Настоятели станали следните лица:

Членове:

- Тома Стефаниди от Филибе, абаджи баши
- Спас Цвятко от Калкан дере, хлебарски еснаф
- Димитър Христо от Охрид, градинарски еснаф
- Яни Стефанъ от Костур, каймакчийски еснаф
- Найден х. Стоян от Одрин, джелепски еснаф

Помощници:

- Никола Евтимиу от Габрово
- Димитраки Гюмюшгердан от Пловдив, търговец
- Стойчо Мирчо от Калофер, абаджийски еснаф в Галата
- Господин Коста от Осман пазар, ексиджийски еснаф
- Конастантин Грую от Прилеп, кюркчийски еснаф

Фиг. 6. Длъжностен печат на екзарх Йосиф I.

- Йоан Бозвели от Казанлък, тютюнджийски еснаф
- Антон Димитриу от Битоля, сеизки еснаф

- Йоан Шишков от Прилеп, терзийски еснаф
- Атанас Спасов от Калофер, хамбарлийски еснаф
- Стефан Евтимiu от Габрово, писар на касата
- Стефан папа Николау от Изворский Казан, писар на делата

Настоятелството оглавили Тома Стефаниди, довереник на Богориди и Никола Сапунов, на които били предадени **печатите**, фермана и книгата¹³. Печатът с инв. н. 47421 е длъжностният печат на председателя на това първо църковно настоятелство, в случая Тома Стефанов. Макар и временно избрано, то развило усърдна дейност по построяването на метоха срещу църквата, в резултат на която за няколко месеца сградата му била завършена. С това неговите прерогативи се изчерпали и се наложило свикване на ново общо събрание, което да приеме отчета на временното и да избере **редовно настоятелство**. Това събрание се провело на 14 май 1850 г. То обявило църквата и метоха за народен имот, който след някои комични перипетии, бил записан формално на името на Христо Тъпчилещов¹⁴. Точка 2 от решенията на общото събрание постановява настоятелите от 1849 г. да *“предадат тефтерите, малкият и големият печат, ключовете на касата, на параклиса...”*, а точка 3 – *“всиче тия неща да се заключат в един сандък и да се запечатат с нивните **особни печати**”*¹⁵, *на да се отворят от тях, кога дойде време да се призват за предаване на хесачите”*¹⁶.

Въпреки бурния живот на българската цариградска община, едва през пролетта на 1851 г. бил изработен **проектоустав** за нейното устройство и за принципите на това устройство. В този проектоустав са регламентирани правата и особено задълженията на църковното настоятелство. В точки 30 – 44 се изброяват случаите, в които се прилагат големият и малкият печат. Става ясно, че **малкият печат** можел да

бъде поставян върху “по-маловажните документи” от писаря и председателя по заповед и позволение на настоятелството¹⁷. Писарят и председателят съхранявали малкия печат и подпечатвали с него *“призователни и за тезкеретата поручителни писма”*, които не носели финансови задължения за църквата. Най-строго се санкционирали онези, които предоставяли ключа на касата, печатите или частите на големия църковен печат на други лица. Наред с подписите на 2/3 от настоятелите, общият голям печат се полагал върху документи за заеми или задължения на църквата, както и върху отчетните книги на църковната каса. **Великият печат** от 1851 г. е описан от Начов – кръгъл, наоколо надпис “Народ. Болгар. Цркв. въ Ц:гр” и в средата на турски (т.е. на арабица) написано “Balat tarafında bulgar milletinin klisesi. 1267.”, което на български значи: “Храм на бълг. народност в местността Балат”¹⁸. 1851.^{19”} (Фиг. 7)

Фиг. 7. Печат на бълг. църква “Св. Стефан” от 1851 г. (по Възвъзова-Каратеодорова)

Общият голям печат бил променен според приетия на 22 юни 1858 г. устав за устройство на българската църква “Св. Стефан”. В т. 17 се казва: **“Ветхий църковен печат** (т.е. този от 1851 г. – Ц. Р.) **да се развали** и друг един нов да се направи, който да съдържава: “Печат народния българския св. Църкви в Цариград” и да е на 4 части, от които 3 с опашката (дръжка-

та) да държат г.г. касиерите, а едната част – писмоводителят.²⁰ (Фиг. 8) Не се споменава нищо за малкия печат; вероятно той не бил подменен с нов.

Уставът предвиждал двустепенно управление на църковната община – надзирателство от 5 души и настоятелство също от 5 члена плюс 5 представителя на еснафите в Цариград. Ежегодно с едногодишен мандат 2 души от настоятелството (един търговец и един от еснафите) се присъединявали към надзирателството, като тези 7 души представлявали **пълното надзирателство на църквата**. Ето и техните имена:

Фиг. 8. Печат на бълг. църква “Св. Стефан” от 1858 г. (по Възвъзова-Каратеодорова)

Надзирателство:

- Гаврил Кръстевич
- Хр. П. Тъпчилешов
- Н. П. Тъпчилешов
- Д. Ив. Гешоглу
- З. Струмский

Настоятелство:

- Хр. Д. Караминков
- П. Д. Павлов
- Хр. С. Арnaudов*
- С. Д. Увалиев
- Д. Добрович

От еснафите:

- х. Хр. М. Мишев*
- Н. Ев. Сапунов (абаджийски)
- Ив. Бозвелият (тютюнджийски)
- Хр. Сарачиоглу (кюркчийски)
- Марко Георгиев (искиджийски)

Арnaudов от търговското съсловие и Мишев от еснафското съсловие били посочени да присъстват на заседанията на надзирателството, както предвиждал уставът на църковната община²¹.

На 5 октомври 1858 г. Иларион Макариополски, ръкоположен от Патриаршията за епископ, поел управлението на българската православна църква. На 25 октомври 1859 г., почти десет години след освещаването на параклиса “Св. Стефан” (1849 г.), основният камък за новата, т. н. дървена църква бил положен от Николаки Конаки-Богориди, вторият син на Богориди, тогавашен молдавски княз, наречен Конаки по името на жена си. В **основния камък** била поставена оловна кутия с турски златна, сребърна и медна монети, по един брой от двата издавани в Цариград български вестници “Цариградски

вестник” и “България” и единственото тогава българско списание “Български книжици”, както и медна плоча с гравирани на нея акт за случая. Сандъчето било запечатано с печата на “Българския народния църкви в Цариград”, т.е. с големия официален печат и зазидано от Николаки Богориди на около половин метър височина в основната стена²². Скоро и този проект бил изоставен, тъй като се оказало, че почвата поддава. **Олтарният престол** на старата дървена църква сега е маркиран от плоча пред гробовете на Иларион Макариополски, Авксентий Велешки и Паисий Пловдивски в двора на Желязната църква “Св. Стефан”²³.

На 28 февруари 1870 г. със султански ферман била обявена **независимата българска църква**. Но едва след избирането на ловчанския митрополит Йосиф за втори

екзарх (24 април 1877 г.) били предприети стъпки за построяване на църквата по проект на арменец-архитект Азнавур. Металните конструкции били изработени във Виена, във фабриката на Вагнер и сглобени *in situ* от австрийски работници.

Ако сравним конструкцията на **втория печат**, придобит от НИМ под инв. н. 47224 – елипсовидната му форма, разположението на надписа, който е изцяло на арабица и изработен в релеф, с конструкцията на аналогични институционални печати след вилаетската реформа от 60-те години на 19 в., можем да предположим, че той е бил използван от председателя на настоятелството на новия, железен храм в Цариград. Разбира се, това е само хипотеза, която може да се окаже погрешна.

Надписите на арабица означават, че се предвиждало и двата печата да се полагат върху документи, уреждащи взаимоотношения с официалната турска администрация, но не от името на самата църква, а от името на определено длъжностно лице в нея. От друга страна, присъствието на термините *мютевели* (управляващ вакъфско имущество, распоредител с неговите приходи) и *хейет* (комисия, комитет) върху втория печат ни навежда на мисълта, че употребата им най-вероятно се дължи на пряката аналогия с ислямските религиозни и благотворителни фондации, наричани *вакъфи*. Според спомени на участници в събитията, както и според точка 2

от дарствената грамота на княз Богориди от 27 август 1849 г., дарението е оформено подобно на *наследствен тевлиет*, – при тази обичайна османска практика дарителят определял себе си и своите наследници за управители на дареното имущество. Храмът, постройките и мястото ставали по волята на дарителя “вечен и неотменим” имот на българския народ, който трябвало да се управлява от 6-членно “надзирателство” от “прилични” българи, живеещи в Цариград. Негов главен настоятел се предвиждало да бъде Стефан Богориди, а след неговата смърт – някой от мъжките му наследници²⁴. Последвалите събития показват, че тези условия останали само една формалност.

Създаването на българския храм “Св. Стефан” и устройването на българската църковна община били реален успех за църковно-националните ни борби. В султанския ферман от 1849 г. българите за първи път са наречени “bulgar millet” вместо “rum millet”, което представлява важна стъпка към признаването на българите като отделна националност сред другите християнски националности в османската империя и тежък удар върху властта на Цариградската гръцка патриаршия. В този смисъл институционалните печати на цариградските българи, на които присъства националното име “**българи, български**” е пряк израз на това осъзнато и непрекъснато растящо самочувствие.

БЕЛЕЖКИ

1. Печатите бяха дарени от г-н Овчаров, дългогодишен дипломат в мисията ни в Цариград, за което му изказвам благодарност от името на НИМ.
2. Encyclopaedia of Islam, v. VII, London, 1993, p. 472.
3. Документи за българската история, т. III, ч. 1, С., 1940 г., с. 261.
4. В началото на 20 в. под влияние на Запада, легитимиращата функция на печата била заменена с полагане на подпис. Въвеждането на гумените печати и на латиницата през 1928 г. нанесло последен удар върху масовото използване на печатите от стария тип.
5. Андреев Ст., Тонев В., Османотурски печати от Североизточна България, в ИНМВ, т. X (XXXV), 1974 г., с. 231-232.

6. Раковски Г. С., Български за независимо им свещенство възбуден въпрос и нияния народна черква в Цариград, Дунавски лебед, бр. 3/29.09.1860 г.
7. Маркова З. Българският храм в Цариград (Начална история). В сб. В памет на академик Михаил Димитров, С., 1974, с. 247.
8. Сапунов Н., Дневник по съграждането на първата българска в Цариград черква “Св. Стефан” 1847 – 1849, В. Търново, 1999 г., с. 70-80.
9. Сапунов Н., Дневник..., с. 103.
10. Темелски Хр., Българската светиня на Златния рог, В.Търново, 1998 г., с. 135.
11. Възвъзова-Каратеодорова, Принос към историята на българската сфрагистика, в Помощни исторически дисциплини, т. 1, С., 1979 г., приложение 109 – 111.
12. Цариградски вестник, г. В., бр. 67, 1849 г; бр. 81, 7 януари 1850 г.
13. Стойнов Ив., Българската светиня на Златния рог и нейното минало, Придворна печатница, С., 1928 г., с. 18.
14. Сапунов Н., Дневник..., с.... Тъй като според османското законодателство имотът можел да бъде записан само на името на физическо лице, българите се опитали да го запишат на името на Христо Йосифов, т.е. Христос, син на Йосиф. Турските администратори усетили хитрината и отказали под предлог, че това лице е умряло. Тогава в регистъра било внесено името на търговеца Тъпчилещов.¹⁴ В НИМ се намира и един служебен печат на името на Екзарх Йосиф I, датиран от 1883 г. (инв. н. 12388, П, 6; разм. 3 x 2,6 x 9 см). Надписът на арабика в центъра гласи “*Български екзарх Йосиф*”, а по периферията “*Само за документи по покупка и прехвърляне. 1883*” (Фиг. 6) Изискването на османския закон обяснява и думите на екзарха в завещанието му, че всички имоти, придобити на негово име, всъщност принадлежат на българската църковна община. За последната информация благодаря на проф. Темелски.
15. Лични печати. Такъв, изглежда, е бил и печатът на председателя на настоятелството.
16. Темелски Хр., Българската светиня ..., с. 132.
17. Темелски Хр., Българската светиня..., с. 135.
18. Тъй като къщата на Богориди се намирала на границата на двата квартала, за църквата се казвало, че се намира ту във Фенер, ту в Балат.
19. Начов Н., Цариград като културен център на българите до 1877 г., в Сборник на БАН, кн. 19, 1925, с. 22.
20. Темелски Хр., Българската..., с. 141.
21. Темелски Хр., Българската..., с. 138.
22. Др. Хр. Стамболски, Автобиография, дневници и спомени, т. 1, С., 1927, с. 48-49.
23. Стойнов Ив., Българската..., с. 8.
24. Маркова З., Българският храм....., с. 254 и бел. 47.

TWO SEALS OF THE CHAIRMAN OF “SAINT STEPHAN” CHURCH BOARD IN TZARIGRAD

(Summary)

Tzveta Raichevska

The subject of the paper are two seals from the 19th century which have been recently acquired by the NMH. Both are directly connected with the struggle for independent Bulgarian church in the capital of the Ottoman empire and the construction of the Bulgarian church of “St. Stephen”. The first is from 1849, the other – from the 2nd half of the 19th century. As they are connected with the administration of the Bulgarian church in Tzarigrad (Istanbul) the history of the constitution and the members of the “St. Stephen” church-board are commented in details.